

4. Hoe natuuronderwijs ook milieu-educatie kan zijn

Lezing voor de conferentie 'Milieu-educatie in het onderwijs', Woudschoten, 28-30 november 1986

P.J. Schroevers

De Commissie voor Natuurbeschermingseducatie (CNBE) – voor de niet-weters onder u: de commissie die de minister van Landbouw (en tot 1983: de staatssecretaris van het opgeheven ministerie van CRM – CMG) adviseert over milieu-educatieve aangelegenheden – heeft in 1985 een basisvisie het licht doen zien onder de nogal pretentieuze titel *'Tussen natuurbeleven en overleven'*⁵⁷. In die titel wordt een verband gelegd tussen de aandacht die mensen weten op te brengen voor al wat groeit en bloeit en de overleving van de menselijke soort. Dat is inderdaad heel pretentius. Maar op een bepaalde manier is diezelfde pretentie ook in deze conferentie terug te vinden. Ook hier willen we een algemeen doel van datgene wat we met een slechte term 'natuur- en milieueducatie' plegen te noemen, handelbaar maken in de klas op school. De vraag die we ons stellen, is of dat wel kan – en zo ja, hoe dat dan zal moeten gebeuren.

Het CNBE-stuk geeft, na een aantal overwegingen te hebben opgesomd, een formulering van een doelstelling, waar het bij die natuur- en milieueducatie uiteindelijk om zou moeten gaan. Het is een mond vol, maar het lijkt me desondanks nuttig om hem aan u voor te lezen. Het doel is:

"Mensen in staat te stellen kennis te verwerven over en inzicht te verwerven in:

- *De natuur als oorsprong van en voorwaarde voor het leven*
De wijze waarop, omgekeerd, menselijk handelen de kwaliteit van de natuur en het landschap beïnvloedt, waardoor zij, met verantwoordelijkheidsgevoel, weloverwogen persoonlijke en maatschappelijke keuzen kunnen maken die aan die wederzijdse samenhang recht doen; en hen in staat stellen de houdingen en vaardigheden te ontwikkelen die hen kunnen helpen die keuzen bij de vormgeving van de samenleving zo goed mogelijk te realiseren".

Tot zover het citaat. U ziet, het is inderdaad een mond vol, alles staat erin. En het is tegelijk pretentius, het barst van de pretentie. Kort en

⁵⁷Zie edepot.wur.nl/9458

goed komt het erop neer, dat de wereldeconomie – met haar industrialisatie, haar gigantische energiegebruik, haar bewapeningswedloop, haar werkloosheidsproblemen, haar voedselverdeling en zo veel meer – verdwijnen moet en dat wij dat op school moeten voorbereiden door de bloemetjes en bijtjes onder de aandacht van de kinderen te brengen. Kan dat? Maken wij ons niet schuldig aan een grenzeloze zelfoverschatting als we deze gedachte willen koesteren?

Mijn antwoord is: nee! Ik vind de gedachte die in deze doelstelling verwoord is, heel belangrijk. En ik zie in het natuuronderwijs – dit woord dan in de breedste ‘zin – een uitdaging om aan de bewustwording ervan mee te werken. Ecologisch besef is bij onze ‘smaakmakers’, de politici, de industriëlen en technologen maar heel magertjes ontwikkeld, en dat beïnvloedt hun economische handelen. Het lijkt me een taak voor het onderwijs om daar voor de toekomst wat aan te doen. Dáár ligt de overschatting niet.

Het is eerder op een ander punt dat we onze pretenties wat moeten intomen, en dat is dit: we denken zo vaak, dat we met onze activiteiten een direct effect hebben op het handelen van mensen; dat ze een week na ons educatieve programma natuurbewustheid als een leidraad voor hun leven hebben gevonden; dat ze na een jaar het oude leven de rug toekeren en dat de internationale politiek vijf jaar later geëcologiseerd is. En als dat dan niet uit blijkt uit te komen roepen we vertwijfeld uit, dat al ons werk niets heeft uitgehaald.

Maar dat is een onjuiste gedachtegang. Verandering van een maatschappelijk paradigma – om dat modewoord maar eens te gebruiken – is een omvangrijk proces. Het moment waarop dit maatgevend voor het handelen van mensen gaat worden, kan heel plotseling komen maar de weg erheen gaat heel geleidelijk, stapje voor stapje. Daarom moeten wij de resultaten van ons werk niet zoeken in de concrete gedragsveranderingen, in de manieren waarop mensen zich aan de economische dwang van onze maatschappij ontworstelen; dat zou niet fair zijn. Belangrijker is het om te ervaren hoe mensen deze bewustheid meedragen en in hun persoonlijke en sociale leven daarvoor uit durven komen. Als de school daar een bijdrage aan kan leveren, dan is dat de moeite al dubbel en dwars waard.

Ik ben bioloog. Ik werk in het natuurbeheer en mijn dagelijkse praktijk is niet die van het lesgeven; ik zeg u dit in alle eerlijkheid. Maar ik heb er wel een voorstelling van hoe je natuureducatie en kennis van wetmatigheden zoals die in de biologielees aan de orde komen, dienstbaar kunt maken aan die grote pretentie waarover ik net sprak. Een geograaf, een econoom, een fysicus of een historicus zal het op zijn manier doen. En u weet wel hoe al die lijntjes geacht worden ineen te vloeien, terwijl desondanks iedere vakdocent zijn bijdrage kan invullen.

Ik hoop en vertrouw er ook een beetje op dat de gedachten, die ik hier onder woorden probeer te brengen, ook van nut zijn voor de niet-biologen onder u. En dat ze helpen bij het zoeken naar een weg hoe die verbinding tussen vakgericht onderwijs en de doelen van milieueducatie vorm zal moeten krijgen – de reden waarom we hier bij elkaar zijn.

Op pagina 663 van de *Flora van Heimans en Thijsse* staat, bij de familie Onagraceae, de soort *Circaea lutetiana* genoemd. De Nederlandse naam is groot heksenkruid. De plant heeft een tros van kleine witte of iets roze bloemetjes, stekelige vruchtjes en grote groene bladeren. In oude drukken van de flora staat er een 'z' bij, in de laatste zijn het er twee. Dat betekent dat de toch al tamelijk zeldzame soort in aantal achteruitgaat. De reden daarvan kunnen we bevroeden als we de ecologie van de soort bezien, volgens Heimans en Thijsse: bosrijke streken, grienden, heggen. Die grienden en heggen zijn in aantal en in oppervlak de laatste jaren enorm achteruit gegaan. En van de bossen weten we dat heksenkruid daar lang niet altijd voorkomt. Het boek *Plantengemeenschappen van Nederland* van Westhoff en Den Held weet te vertellen hoe dat komt. Het Circaeo-Alnion en het vochtige Stellario-Carpinetum waartoe de soort behoort, vind je nu eenmaal niet overal: ze horen thuis op oevers van rivier- en beekdalen, in het algemeen waar een overgang is tussen zandgronden en voedselrijkere kleiafzettingen. Het is, zoals we dat onder ecologen zeggen, een gradiëntenplant. Ze is gebonden aan overgangssituaties. Ze is daarmee één van die sieraden van ons Nederlandse landschap die het in onze tijd heel moeilijk hebben. Want de nivellerende werking van onze moderne omgang met het landschap doet juist die overgangen verdwijnen.

Circaea lutetiana groeit hier niet zo ver vandaan. Als we hier in een ander jaargetijde hadden geconfereerd, had u het vanmorgen door uw autoraampje kunnen zien. Kort geleden heeft de minister van Verkeer en Waterstaat uw komst naar Woudschoten zeer vergemakkelijkt door een nieuwe rondweg bij Utrecht te openen. Als u die weg gevolgd bent – en als u een auto heeft en in het westen woont zou u wel heel onverstandig zijn om het niet te doen – dan had u in een fraaie bocht het landgoed Amelisweerd zien liggen. Daar groeit het heksenkruid massaal. Lastige actiegroepen hebben ervoor gezorgd dat die weg *rond* het bos werd aangelegd, vandaar die bocht. Anders had u het nog beter kunnen zien Het landgoed is al sinds mensenheugenis een belangrijk gebied voor de stad Utrecht; het vormt een groot complex, samen met Rhijnauwen en het pannekoekenhuis langs de Kromme Rijn. Sinds buitenlessen gemeengoed zijn geworden komen er schoolklassen, die in het veld in biologie worden onderricht. Er is een actieve IVN-afdeling in Utrecht die lezingen, tentoonstellingen en wandelingen door Amelisweerd organiseert. Het heksenkruid speelt in die voorlichting, naast andere planten en dieren, natuurlijk een belangrijke rol. Maar welke?

Men kan op heel verschillende manieren tegen een fenomeen als het heksenkruid aankijken. Dat wordt dan ook door diegenen die zich met voorlichting en educatie in Amelisweerd bezighouden, wel gedaan. De meest simpele manier is dat ze zo'n plant als een *object* zien. Je kunt hem plukken – hij staat er massaal dus er is niets tegen – en in je hand houden. Je kunt ernaar kijken en genieten van de harmonie die iedere plant, ieder dier van nature blijkt uit te stralen. Je kunt je bezighouden met het 'anders zijn' van zo'n plant ten opzichte van andere, meer algemene soorten en daar grote bevrediging in vinden.

In een forum over milieukartering, nu al zo'n tien jaar geleden, hadden we het naar aanleiding van het voorkomen van het zomerklokje – ook al zo'n bedreigde gradiëntenplant – over de bedreigingen die deze soort had te verduren. De Leidse bioloog van het gezelschap riep toen uit: "Maar ik wil helemaal geen politiek, ik wil zomerklokjes". Het is een legitieme benadering maar ze is wel beperkt. Ze vat de natuur op als een soort tuin, en als de planten buiten verdwijnen, dan zou je ze te hulp kunnen komen door tuinen ervoor in te richten. Het heksenkruid schijnt met enige zorg en speciale behandeling het in een tuintje heel aardig te doen.

Er is ook een andere benadering mogelijk, een die veel meer 'ecologisch' van aard is. Deze ziet de planten van het heksenkruid niet als op zichzelf staande dingen maar als het resultaat, het product van een spontane ordening. Laat ik het zo zeggen: je plukt de plant en je houdt hem in je hand. Je ziet dan het ding, het object heksenkruid. Maar je ziet dan nog niet het *fenomeen* dat heksenkruid is. Want dat zit niet alleen in de plant. Dat zit ook in de *omgeving*. Dáár hebben de werkingen plaatsgevonden die ervoor gezorgd hebben dat die plant hier en nu, op deze plaats en op dit moment gevonden wordt. De plant drukt zich uit in haar omgeving; de omgeving drukt zich uit in de plant. Dáár zit het wonder en dat is iets ongrijpbaars; iets wat je niet in je hand kunt houden zoals je met het object heksenkruid doet.

De plant heeft een 'verhaal' te vertellen; dat van een bijzondere plant is heel anders dan dat van een triviale soort, veel bijzonderder. En de conclusie luidt: heksenkruid in het bos vertegenwoordigt een waarde die het in mijn tuin niet heeft. Door het over te planten haal ik juist het wonder weg.

Maar er is nog een derde manier, waarop ik het verschijnsel heksenkruid tegemoet kan treden. Dat is mijn aandacht voor deze plant als expressie van menselijk handelen. Als we eens nagaan waar heksenkruid zou kunnen groeien, op grond van strikt natuurlijke omstandigheden, dan moeten we vaststellen dat op heel veel geschikte plaatsen het heksenkruid *niet* voorkomt. Uit de Flora van Heimans en Thijssen en het boek 'Plan-

tengemeenschappen van Nederland' van Westhoff en Den Held herinneren we ons dat het gaat om vochtige hellingen in het overgangsgebied van zandgronden naar beek- en rivierdalen.

Omgekeerd zien we dat op heel andere plaatsen waar je zo'n soort helemaal niet verwacht, hij plotseling blijkt op te duiken, nadat de mensen tijdenlang op een bepaalde manier met de grond zijn omgegaan. Heimans en Thijsse noemden de grienden; die vormen daarvan een goed voorbeeld. Waar vind je de plant nu wel? En hoe komt dat?

Hier ervaren we dat spontane ordening in de natuur heel erg verbonden is met bewuste ordening door de mensen. Meer dan tweeduizend jaar drukt de mens zijn stempel op het landschap van Nederland. We kunnen wel stellen dat nu, anno 1986, er geen vierkante centimeter in Nederland bestaat die niet op een of andere manier door de mens is beïnvloed. Wat denkt u van de uitdagende definitie van de Nederlandse natuur als '*datgene wat volgt op menselijk handelen*'⁵⁸?

Veel van wat we in de natuur waarnemen kunnen we zo in rechtstreekse relatie brengen met wat in de geschiedenisboekjes staat – of hoort te staan. Een simpel voorbeeld: als Floris V aan het eind van de 13e eeuw niet de tol had geregeld voor Amsterdam, dan had zich niet die belangrijke handelsweg langs de Vecht ontwikkeld. Dan was Utrecht niet dat belangrijke handelscentrum geworden dat het in de 15e eeuw is geweest. Dan waren de bossen rond Utrecht geen privébezit geworden. Dan had Amelisweerd niet bestaan en dan had u, rijdend van Oudenrijn naar Woudschoten, die bocht niet gemaakt rond dat bos dat zo vol met heksenkruid staat. Dan had daar überhaupt geen heksenkruid gestaan. Maar misschien wél heel andere, net zo bijzondere planten: rozenkransjes of welriekende nachtorchissen, wie zal het zeggen.

Je kunt nu een wandeling door Amelisweerd maken. Je kunt een plantje van het heksenkruid plukken; maar je moet dan erkennen dat je het *fenomeen* dat door deze plant wordt uitgedrukt, helemaal niet benadert. Eigenlijk is het maar toeval dat we hier op dit moment op deze plaats met een plantje in onze handen staan. Het had net zo goed een rozenkransje of een orchidee kunnen zijn, of iets heel anders.

De *waarde*, de betekenis die deze vondst voor ons kan hebben, ligt helemaal niet in het feit dat het heksenkruid is. Maar die vinden we in de omstandigheid dat de eeuwen hier hun weerslag hebben gevonden. Mens en natuur hebben samen dat geraffineerde patroon van rust en dynamiek geschapen en dat heeft op een bepaalde manier tot die ongelooflijke rijkdom aan structuur geleid die we het landschap van Nederland noemen. En het heksenkruid is één van de tekens die ons daarmee in contact brengt. Dáár ontleent het zijn waarde aan.

⁵⁸Verkorte versie van de definitie uit 'Landschapstaal'; zie edepot.wur.nl/306198, blz. 95

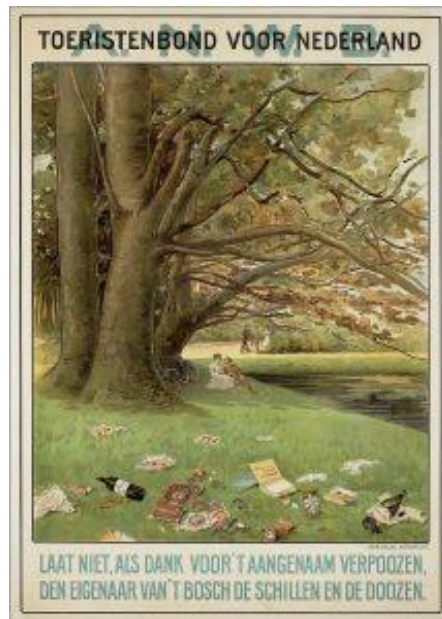
Als ik nu eens de drie manieren overzie waarmee we naar zo'n simpel plantje als heksenkruid kunnen kijken, dan moet ik constateren dat er grote verschillen bestaan. Voor onze natuurbeleving hebben ze alle drie hun waarde, daar wil ik straks nog op terugkomen, maar één ding wordt ons duidelijk: als we aan de doelstelling uit de Basisvisie van de CNBE willen voldoen, dan gaat het uiteindelijk om deze derde benadering.

De natuur in Nederland dankt, zo heb ik aan het begin van mijn praatje gezegd, haar rijkdom aan het bestaan van overgangen, van gradiënten. Het heksenkruid is een voorbeeld van zulke, aan gradiënten gebonden, natuurelementen. Sommige gradiënten van het Nederlandse landschap zijn het gevolg van natuurlijke inwerkingen; de verdeling van grondsoorten bijvoorbeeld, of de kwel van water langs de randen van het pleistoceen, Noordwest-Overijssel, de Vechtplassen. Andere zijn van menselijke makelij, zoals de essen van Drenthe, de laagveenmoerassen van Nieuwkoop. Meestal zijn ze een mengsel van beide, zoals dat ook voor Amelisweerd geldt.

Er zijn mensen, ecologen, die beweren dat de Nederlandse natuur op zijn rijkst was, toen de mens nog geen roet in het eten gooide door over die natuurlijke structuren zijn eigen gradiënten heen te leggen. Ik ben het met deze ecologen niet eens en meen daar goede argumenten voor te hebben. Maar zelfs, al zouden ze gelijk hebben, voor mijn houding tegenover de natuur heb ik er weinig aan. Als wij naar de natuur van de toekomst willen kijken, als we uit de doelstelling van de CNBE ook *handelingsperspectief* willen putten, dan gaat het erom, wat wij er als *mensen* mee kunnen. Dan moeten we proberen te achterhalen, in hoeverre de natuur omschreven kan worden als '*datgene wat volgt op menselijk handelen*'. En dan moeten we ook proberen aan te geven wat dat voor dat menselijk handelen wél inhoudt. Zo komen we vanzelf bij de derde van de drie beschreven manieren terecht.

Ik denk dat dit de kern vormt van de uitdaging die de natuureducatie op het moment gesteld wordt. Vroeger gingen we naar Amelisweerd met onze klas of groep geïnteresseerden. We lieten zien wat er allemaal groeide, bloeide en kwinkleerde. En passant betrokken we daar wel het autoverkeer, de economische groei, de kernenergie en de noden van de derde wereld bij. Soms werden kinderen erdoor geraakt. Ze schreven dan een brief naar de burgemeester met het verzoek of die alsjeblieft de economische groei wilde stopzetten. Toen dat niet bleek te helpen, trokken ze zich terug in hun subcultuur; ze waren voor verdere bewustwording verloren.

"*Mensen gaan slecht met de natuur om*" zeggen we vaak. Eigenlijk vind ik dat dat wel meevalt. Natuurlijk ergeren we ons aan de enkeling die zijn rotzooi in de natuur achterlaat.

Maar als we beseffen met hoeveel rotzooi we dagelijks worden opgescheept, dan moeten we toch constateren dat in het algemeen de zorg voor de omgeving helemaal niet zo klein is. Dat het niet helpt dat heksenkruid ondanks die zorg toch steeds zeldzamer wordt, is een ander verhaal. Dat heeft met de verdwijning van heggen en grienden, met ruilverkavelingen, zure regen en wegeaanleg te maken. En dáár sta je als individu toch machteloos?

Als we dan gaan zeggen dat milieubewust gedrag juist dáár gezocht moet worden, dan wordt het tijd om eens naar onszelf te kijken. Wij rijden met auto's naar Woudschoten om over het verdwijnen van bloemen in onze flora te praten. En in de pauze drinken we koffie die verbouwd is op gronden waar voedsel voor de eigen bevolking had horen te groeien. Wij gaan óók slecht met de natuur om. Toch hebben we het gevoel, dat we een bepaald recht van spreken hebben.

Er bestaat in de wereld een soort van bewustheid die groeiende is en zonder welke de noodzakelijke veranderingen nooit plaats zullen vinden. Het gaat ons om deze bewustheid, meer dan om de som van een aantal concrete daden; ik heb het er in het begin van mijn praatje al over gehad. Veel natuureducatie blijft in de eerste benadering steken: natuur is mooi; ze is ook interessant en het is het waard om dat te beseffen. Daar is op zichzelf niets tegen, want de natuur *is* mooi; ze *is* interessant, en het *is* goed om dat te ervaren.

Maar de grote pretentie die onze doelstelling ademde en waarover ik zopas het een en ander heb opgemerkt, vraagt om veel meer. De gedachte, dat liefde en aandacht voor de natuur vanzelf leidt tot verantwoordelijkheid, en dat daarmee de stervende natuur te redden zou zijn, is te simpel. Zo komen we haast vanzelf via onze tweede benadering bij

onze derde terecht: de natuur als een expressie van het menselijke handelen.

Een handelen dat ten goede van de kwaliteit van die natuur kan zijn maar ook ten kwade. En als we in staat zijn dat onderscheid te maken, dan leren we inzien welke eisen er aan dat menselijke handelen te stellen zijn. Al pratende daarover heb ik al een aantal heel kenmerkende dingen genoemd die bij een dergelijke benadering horen. Het is goed, dat we daar even stil bij staan. Een paar van die 'inhoudselementen' – laat ik ze zo maar even noemen – wil ik u voorleggen:

1. **De notie van 'sturende' en 'volgende' eigenschappen**

Er zijn grootschalige, 'sturende' werkingen; die zijn bepalend voor wat er met een gebied gaat gebeuren. De invloed van de zee doet kwelders ontstaan; de rivier zet klei af en zand in een bonte afwisseling. Er zijn geologische processen, er zijn hydrologische en klimatologische werkingen. Ook de mens kan bepalend zijn voor zo'n richting. Gedurende eeuwen is hij dat ook heel sterk geweest en dát heeft het gezicht van Nederland bepaald. Planten en dieren richten zich daarnaar; dit zijn de 'volgende' eigenschappen.

De consequenties van zo'n gedachte over sturende en volgende krachten gaan overigens misschien veel verder dan u en ik vandaag kunnen overzien of beseffen. Want we kunnen ons direct de vraag stellen naar de 'volgende' aspecten, die er in uw en in mijn handelen besloten liggen. Aspecten die we ons misschien helemaal niet bewust zijn, maar die wel ons handelen bepalen en die door het verleden gemaakt zijn, precies zoals het heksenkruid in Amelisweerd met Floris V en zijn tolheffing te maken heeft.

Zo verweven zich natuur en cultuur met elkaar op een wederzijdse manier; in onze natuur zit het menselijke handelen opgesloten, maar ons handelen zelf is voor een deel als een stukje natuur op te vatten.

2. **Samenwerking**

Daarmee zijn we dan tegelijk bij een tweede notie terechtgekomen. Dat is de *nauwe samenhang tussen sociale, economische en ecologische ontwikkeling*. Ze zijn niet los van elkaar te denken. In de CNBE-doelstelling werden twee lijnen tegenover elkaar gesteld:

- "De natuur als oorsprong van en voorwaarde voor het leven."
Daar geeft dus de natuur richting aan deze samenhang.
- "De wijze waarop, omgekeerd, menselijk handelen de kwaliteit van de natuur beïnvloedt."
Daar bepaalt de economie hoe de natuur eruit mag zien.

In de termen van onze vorige notie: die van sturen en volgen. Zouden we het zo kunnen zeggen: op de lange termijn is het de natuur die stuurt. Zonder natuur zou er geen mens en dus ook geen economie bestaan. Maar op de korte termijn, die van ons eigen bestaan, is het net andersom. Daar bepaalt de economie wat er van de natuur terechtkomt. Daarom moeten wij aan die economie eisen stellen.

3. **Werkelijkheid**

Met deze constatering zijn we bij een derde notie aangekomen die misschien het moeilijkst invoelbaar is, maar wél het meest wezenlijk. Dat is deze: **achter de concrete werkelijkheid van de dingen staat een andere werkelijkheid.**

De werkingen die de gang van de wereldgeschiedenis bepalen, vormen een schakel in de stroom van de tijd. Ze betrekken alle delen van de wereld op elkaar en ze gaan over de hoofden van alle belanghebbenden heen: ze hebben geen afgegrensd bestaan naar tijd, ruimte en functie. Je kunt ze niet horen, zien, ruiken of proeven. Het zijn principes die zich in een abstract gebied afspelen. Maar ze zijn wel bepalend voor de concrete dingen om ons heen, zoals het voorkomen van bijzondere soorten in een bos als Amelisweerd. Dáár valt te ruiken, te zien en te voelen. Dáár spelen de afgrenzingsen in ruimte en tijd. Dáár zien we de belangenconflicten.

De kernvraag waar het om draait, is: hoe is de allesomvattendheid van de natuurproblematiek invoelbaar te maken door met geselecteerde probleempjes te worden geconfronteerd? Hoe kunnen we een algemeen mondiaal en lange-termijnbelang zichtbaar maken door te praten over een plant in een gebied, verscheurd door belangenconflicten? Het heksenkruid heeft ons een verhaal te vertellen. En bij onze invloed op sturende krachten is het om dát verhaal te doen, niet om het heksenkruid. Is het mogelijk een dergelijke notie op kinderen over te brengen? Dáár ligt de uitdaging.

Het ecologische bewustzijn van de wereld is in opmars. In dit verhaal is te kennen gegeven dat de geest langzaam aan moet rijpen om op een gegeven moment aanleiding te geven tot principiële veranderingen in de samenhang der dingen. We kunnen stellen dat die geestelijke ontwikkeling momenteel in een stroomversnelling is.

We hebben het over 'New Age denken', over 'Deep ecology' en meer van die kreten. Ecologie speelt in die beweging een belangrijke rol. Boeken als die van Capra of Bohm blijken – volkomen onverwacht – enorm populair. Het woord 'holisme' – uitgaan van de stelling dat alle dingen met elkaar samenhangen – wordt wonder boven wonder een modewoord.

Het is zó populair dat zich alweer tegenbewegingen aandienen die stukken schrijven als ‘De kitsch van het holisme’ of ‘De tegenkant van de nonsense’; dat laatste betekent letterlijk ‘dé nonsense’. En dat klopt want er is veel kaf tussen het koren. De aandacht voor het holisme, voor een ecologisch bepaald wereldbeeld, is groeiende. Dat is goed. Maar het moet niet een holisme zijn dat gebaseerd is op onverifieerbare vooronderstellingen, zoals te vaak gebeurt. Het moet vertrouwen op de ervaringen uit de werkelijkheid zoals die zich aan ons voordoen; en het moet deze op een zorgvuldige en zindelijke manier afwegen en in verband met elkaar brengen.

Het heksenkruid in Amelisweerd is één van die signalen uit onze omgeving. In mijn verhaal heb ik een beetje proberen aan te geven hoe we – via een soort drietrapsraket – via dat signaal een idee kunnen krijgen van die andere werkelijkheid achter de concrete werkelijkheid waar het ons om te doen is. En hoe we ook leerlingen van onze scholen daarbij kunnen betrekken. Ik denk dat dat een weg is om die enorme pretentie die onze doelstelling inderdaad in zich draagt, toch een beetje waar te kunnen maken.